

RAZLIČNOST V VZGOJI IN IZOBRAŽEVANJU: PROBLEMI, MOŽNOSTI IN IZZIVI¹

mag. Mitja Sardoč, Pedagoški inštitut, Ljubljana in Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU

UDK 37.014

JEL: I210, I280

Povzetek

Prispevek obravnava probleme, dileme in izzive vključevanja različnosti v proces vzgoje in izobraževanja. Uvodni del prispevka umešča to problematiko v širši okvir družbenih izzivov in teoretičnih problemov, s katerimi se soočajo sodobne pluralne družbe. Drugi del prinaša predstavitev dveh sprememb, ki sta botrovali povečanemu interesu teoretikov, snovalcev politik in pedagoških delavcev na širšem področju vključevanja različnosti v procesu vzgoje in izobraževanja. Tretji del prispevka prinaša analizo kontekstualnega ali distributivnega vidika vključevanja različnosti ter predstavitev različnih vlog vključevanja različnosti v procesu vzgoje in izobraževanja. V sklepnem delu prispevka so predstavljeni najpomembnejši izzivi, s katerimi se soočajo posamezne teorije, politike in strategije zagotavljanja enakosti ter sprejemanja in spoštovanja različnosti v javnem šolanju.

Ključne besede: večkulturalizem, različnost, pluralizem, državljanska enakost, enakost spoštovanja, vzgoja in izobraževanje

Abstract

The paper addresses the problems, dilemmas and challenges of integrating diversity into the educational process. The introductory part of the paper places this issue in the broader context of social challenges and the theoretical problems facing modern pluralistic societies. The second part presents two changes that have contributed to the increased interest of theorists, policy-makers and educational practitioners over the integration of diversity in education. The third part provides an analysis of the contextual and distributive point of view on the integration of diversity and the educational significance of diversity in education. The final part discusses the main challenges faced by theories, policies and strategies in ensuring equality and acceptance and respect for diversity in public schooling.

Key words: multiculturalism, diversity, pluralism, civic equality, equality of respect, education

1. UVOD IN OPREDELITEV PROBLEMATIKE

Vključevanje različnosti v proces vzgoje in izobraževanja velja za ključno problematiko tako v teoriji državljanske vzgoje kakor tudi na širšem področju teorije državljanstva in večkulturalizma nasploh, saj se nanaša na artikulacijo dveh idealov sodobne pluralne družbe, in sicer demokratični ideal državljanske enakosti in liberalni ideal enakosti spoštovanja. Teoretični raznovrstnost in praktični nujnosti zagotavljanja enakosti in enotnosti ter sprejemanja, vključevanja in spoštovanja različnosti v sodobni pluralni družbi sta botrovala dva ločena dejavnika. Na empirični ravni so se v zadnjih dveh desetletjih hkrati zgodili dve vrsti družbenih in političnih sprememb, ki potrjujejo, da je problematika uskladitve enakosti in različnosti teoretično težavna in tudi

praktično nujna. Na teoretični ravni je problematika zagotavljanja enakosti in enotnosti ter sprejemanja, vključevanja in spoštovanja različnosti v veliki meri izšla iz razprav o pravičnosti sodobne pluralne družbe in njenega institucionalnega okvira (Rawls, 1971, 1993) in iz razprav o vlogi in pomenu skupnosti in razmerju posameznika do nje (MacIntyre, 1981; Sandel, 1982; Taylor, 1989; Walzer, 1983). Na eni strani smo torej soočeni z neposrednostjo zahtev po zagotavljanju enakosti ter sprejemanju, vključevanju in spoštovanju različnosti zaradi različnih izzivov in problemov sodobne pluralne družbe. Na drugi strani pa teoretična raznovrstnost teh razprav in vztrajnost kritik liberalnega modela uskladitve enakosti in različnosti (Kymlicka, 1995; Modood, 2007; Parekh, 2000; Young, 1990) ter neizprosnost kritik teorije in politik večkulturalizma (Barry, 2001) kažejo,

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta »Strokovne podlage, strategije in teoretske tematizacije za izobraževanje za medkulturne odnose ter aktivno državljanstvo« ter projekta »Državljan(stvo) v novi dobi: Državljanstva vzgoja za multikulturni in globaliziran svet«, ki ju sofinancirata Evropski socialni sklad Evropske unije in Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije.

da je soglasje o tej problematiki vse prej kakor splošno sprejeto dejstvo.

Kljub raznovrstnosti in protislovnosti te problematike lahko v okviru teh razpravah opazimo zanimiv trend. Na eni strani velja kljub različnim teoretičnim pozicijam splošno sprejeto soglasje o vlogi in pomenu vključevanja različnosti v proces vzgoje in izobraževanja in tudi družbe nasploh. Na drugi strani pa navkljub približevanju mnenj o legitimnosti zahtev po sprejemanju, vključevanju in spoštovanju različnosti v procesu vzgoje in izobraževanja ter družbi nasploh kritiki uskladitve zagotavljanja enakosti ter sprejemanja in vključevanja različnosti opozarjajo na njegovo pomanjkljivost in neustreznost. Tako se soočamo s kritiko, da je uskladitev zagotavljanja enakosti ter sprejemanja in vključevanja različnosti *neučinkovita* in da kultura človekovih pravic ter sprejemanje, vključevanje in spoštovanje različnosti, ki temelji na liberalnem modelu strpnosti, vodita v socialno permissivnost in apatičnost ter kulturni relativizem, ki negativno vpliva na stabilnost, enotnost in povezanost sodobne pluralne družbe. Poleg tega pa se soočamo z dvema med seboj povezanima kritikama, ki jo na različne politike in strategije sprejemanja in vključevanja različnosti naslavlja večkulturalizem. Po eni različici kritike večkulturalizma je model sprejemanja in vključevanja različnosti, ki temelji na liberalnem modelu strpnosti *nujen*, ne pa tudi *zadosten* pogoj za uskladitev zahtev po zagotavljanju enakosti in spoštovanju različnosti v sodobni pluralni družbi, medtem ko je druga različica v svoji kritiki liberalnega modela uskladitve enakosti in različnosti veliko bolj neizprosna, saj trdi, da vodi liberalni model uskladitve enakosti in različnosti v asimilacijo in marginalizacijo vseh tistih, ki niso del družbenega ali kulturnega toka. Prav zaradi svoje časovne aktualnosti in neposrednosti kritik uskladitve enakosti in različnosti ostajajo vprašanja, ki jih odpirata zagotavljanje enakosti ter sprejemanje, vključevanje in spoštovanje različnosti, temeljni teoretični problem, s katerim se soočajo vse sodobne pluralne družbe. Pred nami je torej naloga, kako zagotoviti ustrezen odgovor na obe kritiki, saj imajo posamezne politike in strategije vključevanja in sprejemanja različnosti lahko tudi negativne stranske učinke.

2. TEORIJE, POLITIKE IN STRATEGIJE VKLJUČEVANJA RAZLIČNOSTI

Pomemben kazalec vse večjega pomena tega vsebinskega področja je tudi naraščajoče namenjanje posebne pozornosti vključevanju različnosti v okviru držav članic Evropske unije², medvladnih organizacij (Svet Evrope, UNESCO, OVSE), nevladnih organizacij drugih mednarodnih organizacij. V preteklem desetletju je večina medvladnih, mednarodnih ter drugih

regionalnih organizacij in institucij ter vlad posameznih držav oblikovala več strategij, smernic in priporočil za vključevanje različnosti na različne ravni javnega šolanja. Prav tako pomembno vlogo so imeli tudi različni projekti in pobude teh organizacij na širšem področju vključevanja in sprejemanja različnosti. Desetletje Združenih narodov za učenje človekovih pravic, projekt *Sveta Evrope* »Izobraževanje za demokratično državljanstvo« in vseevropska pobuda »Evropsko leto državljske kulture« ter različne dejavnosti in projekti v okviru Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE) potrjujejo, da je vključevanje različnosti v proces vzgoje in izobraževanja temeljna sestavina vzgoje državljanov kot polno sodelujočih članov politične skupnosti.

Ti procesi in pobude ter razvoj tega vsebinskega področja kažejo na dve vrsti sprememb, ki sta zaznamovali to vsebinsko področje, in sicer [1] sprememba pojmovanja ter [2] sprememba pristopa. Prva sprememba predstavlja precejšnje razširitev tega področja tako glede na vsebino kakor tudi glede vključenosti različnih oblik vzgoje in izobraževanja, saj to vsebinsko področje v veliki meri presega okolje formalnega procesa šolanja. Strokovnjaki in snovalci politik javnega šolanja so si enotni, da je vključevanje različnosti v proces vzgoje in izobraževanja izjemnega pomena za oblikovanje in razvoj demokratične politične kulture ter zagotavljanje stabilnosti, pravičnosti in enotnosti politične skupnosti (Ajegbo, 2007). Druga sprememba predstavlja prehod od pristopa, pri katerem je bil glavni namen prenos vednosti in poučevanje znanje ter socializacija posameznika v širšo družbo, k pristopu, ki posebno pozornost namenja problematiki državljskih vrlin (Berkowitz, 1999; Dagger, 1997; Galston, 1991; Macedo, 1990; White, 1996). Kakor izpostavljajo zagovorniki tega pristopa, enotnost in socialna povezanost sodobnih pluralnih družb ni odvisna samo od pravičnosti institucionalnega okvira politične skupnosti, temveč tudi od državljskih vrlin posameznikov. Ustvarjanje krepstnih državljanov, kakor izpostavlja Eamonn Callan, je nujno v liberalni demokraciji in v vsaki drugi ureditvi« (Callan, 1997: 3). Brez državljanov s takimi lastnostmi, poudarja William A. Galston, »se sposobnost uspešnega delovanja liberalnih družb postopoma zmanjšuje (Galston, 1991: 220).

Razprave s širšega področja večkulturalizma, npr. v politični filozofiji (Barry, 2001; Galston, 2002; Galeotti, 2002; Kukathas, 2003; Kymlicka, 1995, 2001; Laegaard, 2005; Macedo, 2000; Rawls, 1993; Raz, 1994; Reich, 2002; Spinner-Halev, 2000; Tamir, 1993; Taylor, 1997), feministični politični teoriji (Deveaux, 2000, 2009; Eisenberg, 2009; Okin, 1999; Phillips, 2007; Shachar, 2001; Song, 2007), filozofiji vzgoje (Archard, 2003; Feinberg, 1998; Fullinwider, 1996; McLaughlin, 1992; Sardoč, 2010; Tamir, 1995), edukacijskih politikah in teorijah kurikula (Ajegbo, 2007; Banks, 2004; Kiwan, 2007) ter številnih drugih disciplinah znotraj družbenih ved in politične teorije (Levinson, 2003; Levy, 2000; etc.), se je politična

² Evropska komisija, Evropski parlament in države članice Evropske unije so leto 2008 razglasile za *evropsko leto medkulturnega dialoga*.

teorija postopoma in s precejšnjo zadržanostjo lotila problemov in izzivov, ki se nanašajo na različne vidike vse večje raznolikosti sodobnih pluralnih družb.³

Vztrajnost različnih kritik in številnih ugovorov zoper pravičnost in učinkovitost posameznih strategij vključevanja različnosti ter neposrednost številnih problemov in izzivov, s katerimi se soočajo sodobne pluralne družbe, kaže na to, da je soglasje o tej problematiki vse prej kakor splošno sprejeto dejstvo. Še posebej aktualne so razprave o vključevanju različnosti v proces vzgoje in izobraževanja, kjer se strokovnjaki, snovalci politik in pedagoški delavci soočajo z zahtevo, kakor je izpostavil Rob Reich, kako »uspešno krmariti med varovanjem *različnosti* in spodbujanjem *enotnosti*« (Reich, 2002: 116).

3. RAZLIČNOST V VZGOJI IN IZOBRAŽEVANJU

Na teoretični ravni in na ravni pedagoške prakse je vključevanje in sprejemanje različnosti v proces javnega šolanja prepoznano kot nujno in tudi kot aktualno, saj temelji večina sodobnih razprav o vzgoji in izobraževanju – kakor je izpostavila Amy Gutmann – na uskladitvi zahtev »med dvema navidezno tekmujočima ciljema vzgoje in izobraževanja: zagotavljanju skupnih vrednot ter spoštovanju kulturnih razlik« (Gutmann, 1996: 156). Ta opredelitev neposredno in enostavno opozarja na teoretično raznolikost in praktično protislovnost zagotavljanja enakosti in enotnosti ter sprejemanja, vključevanja in spoštovanja različnosti v sodobni pluralni družbi. Zahteve etničnih manjšin, priseljencev, verskih skupnosti in drugih družbenih skupin, ki tako ali drugače ne sodijo v kulturni tok ali niso skladne s predstavami večinske populacije (npr. istospolno usmerjeni itn.) po enakosti spoštovanja, ter nepričakovan vzpon ksenofobnega nacionalizma in verske nestrpnosti, kažejo na to, da je spoprijemanje z različnostjo eden od temeljnih izzivov javnega šolanja v sodobni pluralni družbi.

Sprejemanje, vključevanje in spoštovanje različnosti ter razvijanje vrlin strpnosti in medsebojnega spoštovanja pri učencih naj bi imelo več različnih učinkov. Na eni strani naj bi posameznikom, ki so med seboj različni, vzbujali občutek enakosti. Drugič, in povezano s prvim učinkom, naj bi spoštovanje različnosti drugih zagotavljalo večjo medsebojno solidarnost posameznikov v sodobni pluralni družbi, ki pripadajo različnim etničnim, verskim ali kulturnim skupinam, večjo vključenost teh drugačnih v družbo, kar posledično pomeni večjo stabilnost in

povezanost družbe. Tretjič, sprejemanje, vključevanje in spoštovanje različnosti naj bi tiste, ki so izpostavljeni posameznim pojavnim oblikam različnosti, na opremilo z določenim znanjem ali vednostjo o tej različnosti.

Prispevek k spoštovanju in občutljivosti za različne oblike različnosti (npr. z učenjem tujih jezikov, spoznavanjem različnih kultur, različnost pogledov pri poučevanju zgodovine, inkluzivno izobraževanje, itn.) ima torej vsaj tri pozitivne učinke: strateške, spoznavno/epistemološke in socialne. V prvem primeru se vključevanju različnosti pripisuje predvsem dva učinka: boljša zastopnost tistih, ki so bili do tedaj postavljeni na rob ali pa so bili iz različnih razlogov izključeni iz družbenega dogajanja, ter izboljšanje odnosov med večino in različnimi manjšinami. Na spoznavno-epistemološki ravni ima vključevanje različnosti v šolski kurikulum predvsem kognitivne učinke, npr. spoznavanje različnosti in s tem povezano odpravljanje predsodkov in stereotipov o posameznih oblikah različnosti, hkrati pa tudi krepitev kulturne vrednosti posameznika. Na ravni vrednot in vrlin ima razvijanje občutljivosti za sprejemanje in vključevanje različnosti dva pomembna učinka, in sicer: spodbujanje strpnosti in spodbujanje medsebojnega spoštovanja. Prav zaradi neustrezne obravnave posameznih vidikov te problematike in s tem povezanih težav na ravni pedagoške prakse, je treba vključevanje različnosti v proces vzgoje in izobraževanja podrobneje analizirati.

3.1 KONTEKSTUALNI ALI DISTRIBUTIVNI VIDIK VKLJUČEVANJA RAZLIČNOSTI⁴

Na institucionalni ravni je raznolikost izobraževalnega okolja in različnosti mogoče analizirati na podlagi distributivne raznolikosti izobraževalnega okolja. Ločimo tri temeljne značilnosti ali razsežnosti distributivne raznolikosti posameznega izobraževalnega okolja, in sicer [i] bogatost [*richness*]: število pojavnih oblik različnosti v posameznem vzgojno-izobraževalnem kontekstu; [ii] enakomernost [*evenness*]: velikost skupin v posameznem vzgojno-izobraževalnem kontekstu; ter [iii] oddaljenost [*distance*]: kakšna je oddaljenost med posameznimi oblikami različnosti in oddaljenost posameznih oblik različnosti od t. i. prevladujočih načel in vrednot sodobne pluralne družbe. Za razliko od intuitivnega razumevanja vključevanja različnosti v proces vzgoje in izobraževanja, ki ga je mogoče zaslediti v sloganih, kakor je npr. »različnost nas bogati«, omogoča ločevanje posameznih vidikov konteksta vključevanja različnosti predvsem učinkovitejšo in pravičnejšo pedagoško prakso, ki posameznih razlik ne bo zanemarjala ali pretirano izpostavljala.

³ Tako je npr. John Rawls v svoji knjigi *A Theory of Justice* (1971) poudaril, da vprašanje pravičnosti zadeva »osnovno družbeno strukturo kot zaprt sistem, ki je izoliran od ostalih družb« (1971: 8), kar je tudi eden od očitkov večkulturalizma liberalni politični teoriji o njegovi izključevalnosti in diskriminatornosti.

⁴ Pojme *bogatos*, *enakomernost* in *oddaljenost* so na področju preučevanja biotske ter jezikovne različnosti podrobneje razvili in uporabili (Weitzman, 1992 [različnosti]; Metric & Weitzman, 1995 [biotska različnost]; ter Van Parijs, 2008 [jezikovna različnost]).

Analiza kontekstov vzgoje in izobraževanja za medkulturne odnose in vključevanja različnosti v proces vzgoje in izobraževanja glede na zgoraj predstavljene vidike razširjenosti različnosti v posameznem izobraževalnem kontekstu omogoča prepoznavanje notranje dinamike procesa vzgoje in izobraževanja glede uravnoteženosti zagotavljanja enakosti ter sprejemanja in vključevanja različnosti.

3.2 VLOGE VKLJUČEVANJA RAZLIČNOSTI

Vključevanje in spoprijemanje z različnostjo temelji na dveh hipotezah, in sicer na [i] t.i. »konfliktni« hipotezi; ter na [ii] t.i. »kontaktni«⁵ hipotezi. Po prvi hipotezi naj bi vključevanje različnosti ali stik različnih kulturnih skupin – tako kritiki in skeptiki – negativno vplivalo na medsebojno zaupanje in medsebojno solidarnost in vsesplošno skrhanost družbenih odnosov znotraj politične skupnosti. Po tej kritiki naj bi imelo vključevanje različnosti tri negativne posledice, in sicer [i] moralni upad skupnih načel in temeljnih vrednot; [ii] vsesplošno krhanje medsebojnih odnosov; ter [iii] socialno razdrobljenost sodobne pluralne družbe. Za razliko od konfliktna hipoteza kontaktna hipoteza izpostavlja, da je medsebojni stik ter vključevanje in spoznavanje različnosti eden od najučinkovitejših mehanizmov za odpravo predsodkov⁶ in stereotipov⁷ med različnimi družbenimi skupinami (npr. med večino in katero od manjšin ali marginalnih družbenih skupin).⁸ Kljub kratkoročnim problemom in težavam, ki jih lahko prinaša vse večja raznolikost, pa naj bi imelo vključevanje različnosti – tako zagovorniki vključevanja različnosti – dolgoročno številne pozitivne učinke. V okviru kontaktne hipoteze, na kateri temeljita liberalna in večkulturna politična teorija, je treba izpostaviti različne vloge vključevanja in spoprijemanja z različnostjo v procesu vzgoje in izobraževanja, saj se navkljub neprotislovnemu poudarjanju vloge in pomena različnosti argumenti za njeno vključevanje v proces vzgoje in izobraževanja med seboj zelo razlikujejo. Ločimo lahko najmanj šest različnih vlog, ki jih vključevanje in spoprijemanje z različnostjo v procesu vzgoje in izobraževanja opravljata, in sicer [i] socialno-integracijska vloga; [ii] zagotavljanje pravičnosti; [iii] pragmatična vloga; [iv] krepitev vrlin; [v] razvijanje samospoštovanja ter [vi] epistemološka vloga.

⁵ Za klasično razlago kontaktne hipoteze glej Allport, 1954.

⁶ Za podrobno analizo predsodkov proti različnim družbenim skupinam glej Young-Bruehl (1998), za epistemološko analizo predsodkov pa Fricker (2007).

⁷ Kakor je poudaril Lawrence Blum, moralna analiza različnih stereotipov pokaže, da stereotip ni nujno negativen ali enostranski (Blum, 2004).

⁸ Hkrati pa – po nekaterih razlagah – vključevanje različnosti, na kateri temelji kontaktna hipoteza, zmanjšuje pomembne razlike med posameznimi družbenimi skupinami.

3.2.1 SOCIALNO-INTEGRACIJSKA VLOGA

Javne šole združujejo učence iz različnih okolij, npr. iz različnih socialno-ekonomskih okolij; iz družin ali družbenih skupin, katerih etično okolje se od temeljnih načel in skupnih vrednot sodobne pluralne družbe razlikuje (npr. nekatere verske skupnosti); etničnih manjšin in rasnih skupin itn. Bistvo skupnega šolanja, kakor izpostavlja Stephen Macedo, je zagotavljanje učno in etično okolje

[...],kjer se otroci iz različnih normativnih vidikov, ki sestavljajo našo politično skupnost, med seboj srečujejo v spoštljivem okolju, spoznavajo drug drugega, in ugotovijo, da njihove razlike ne izključujejo medsebojnega sodelovanja in spoštovanja kot udeležencev v skupnem političnem redu. (Macedo, 2000: 194)

Z vključevanjem posameznih pojavnih oblik različnosti v odprtem in spoštljivem okolju tako krepimo občutek pripadnosti skupnosti in razvijamo povezanost med različnimi posamezniki.

3.2.2 ZAGOTAVLJANJE PRAVIČNOSTI

V okviru te vloge je vključevanje različnosti primarno kompenzacijsko, npr. zaradi diskriminacije določene družbene skupine v preteklosti ali zaradi zanemarjanja posebnosti posameznih pojavnih oblik različnosti. Vključevanje različnosti v proces vzgoje in izobraževanja naj bi torej zagotavljalo vključevanje vidikov tistih družbenih skupin in posameznikov, ki so bili v preteklosti izključeni in/ali diskriminirani (npr. temnopolti v ZDA, posamezne etnične skupine itn.).

3.2.3 KREPITEV VRLIN

Z vključevanjem posameznih pojavnih oblik različnosti med učenci ali posamezniki krepimo različne državljanske vrline, npr. strpnost, spoštovanje in solidarnost. Da bodo posamezniki lahko sprejemali in spoštovali drug drugega, kakor je poudaril Sanford Levinson, »je na splošno potrebno, da so v interakciji z 'drugimi', tako da lahko spoznajo skupne poteze (kar povzroči splošno medsebojno spoštovanje) ter da lahko razumejo medsebojne razlike« (Levinson, 2003: 104). V odprtem učnem okolju naj bi torej krepili vrline, ki jih učenci v enokulturnem okolju nimajo priložnosti razvijati.

3.2.4 PRAGMATIČNA VLOGA

V okviru pragmatične vloge je vključevanje različnosti v proces vzgoje in izobraževanja primarno instrumentalno in različnost ni vrednotena nujno kot nekaj izključno pozitivnega. V okviru te vloge vključevanje različnosti povečuje možnosti izbire posameznika, ki je izpostavljen

različnosti. S spoznavanjem drugih kultur, navad in običajev posameznik krepi svoje kulturne vrednote, kar mu hkrati omogoča, da lahko učinkoviteje izbere posamezno možnost, ki jo ima na izbiro.

3.2.5 RAZVIJANJE SAMOSPOŠTOVANJA

Poleg zgoraj omenjenih vlog ima vključevanje različnosti tudi pomembno vlogo pri krepitvi samospoštovanja tistih, ki predstavljajo svojo lastno različnost. Predstavitev lastnih kulturnih, verskih, etničnih ali svetovnonazorskih posebnosti ima pomembno vlogo predvsem za tiste, ki predstavljajo sebe. Ta vidik je še posebej pomemben, saj vključuje samospoštovanje, kakor poudarja Rawls v svoji knjigi *A Theory of Justice*, »posameznikov občutek lastne vrednosti, lastno prepričanje, da je njegovo pojmovanje dobrega in življenjski načrt vredno izvesti« (Rawls, 1971: 386).

3.2.6 EPISTEMOLOŠKA VLOGA

Na spoznavno-epistemološki ravni ima vključevanje različnosti v šolski kurikulum in šolsko etiko predvsem pozitivne spoznavne učinke, npr. spoznavanje različnosti ter s tem povezano odpravljanje predsodkov in stereotipov o posameznih oblikah različnosti, hkrati pa tudi krepitev kulturne vrednosti posameznika. V okviru te vloge ima vključevanje različnosti v proces vzgoje in izobraževanja predvsem namen učence napraviti dozretnejše za različne oblike različnosti in jim omogočiti, kakor je izpostavil Rob Reich, da »izvejo o drugih načinih življenja in pridobijo nekaj več razumevanja o zgodovini, praksah in vrednotah različnih kulturnih skupin« (Reich, 2002: 116).

Spoznavanje in vključevanje različnosti ter razvijanje spoštovanja naj bi tako obsegalo dva ločena vidika, in sicer [i] družbeni vidik in [ii] individualni vidik. Vključevanje in spoznavanje različnosti naj bi zagotavljalo večjo družbeno stabilnost in medsebojno povezanost ter večjo socialno vključenost tistih posameznikov in družbenih skupin, ki tako ali drugače niso del večinske populacije. Družbeni vidik vključevanja različnosti naj bi torej prispeval k oblikovanju in vzdrževanju stabilnih in trajnostnih medsebojnih razmerij ter tako ustvaril občutek enotnosti in solidarnosti, hkrati pa tudi okrepil zaupanje med različnimi družbenimi skupinami in posamezniki. Na individualni ravni naj bi vključevanje različnosti predvsem prispevalo k pridobivanju izkušenj o drugih kulturah, vrednotah in praksah, razvijanju samospoštovanja in povečanju možnosti različnih izbir. Hkrati je treba izpostaviti, da je pri individualnih učinkih vključevanja različnosti v proces vzgoje in izobraževanja treba razlikovati med dvema ločenima skupinama, ki sta del interakcije vključevanja različnosti, in sicer [i] tistim, ki so izpostavljeni različnosti; ter [ii] tistim, ki so različni. Pravzaprav v enem primeru različnost opravlja dve

ločeni vlogi [za vsako skupino ali posameznika drugo]. Poglejmo primer: pri predstavitvi nekega običaja, jezika ali veroizpovedi posameznega učenca v razredu imamo tako dve ločeni vlogi. Na eni strani imajo učenci, ki so izpostavljeni različnosti, več znanja, ki ga pridobijo s tem, ko so izpostavljeni neki drugačni kulturi [epistemološka vloga]. Hkrati lahko v okviru te interakcije pri učencih, ki so izpostavljeni različnosti, razvijamo tudi spoštovanje. Na drugi strani pa pri učencih, ki predstavijo nek svoj običaj ali določen vidik svoje kulture drugim, razvijamo pozitivno vrednotenje lastne kulture [vidik samospoštovanja].

V okviru preučevanja vključevanja različnosti v proces vzgoje in izobraževanja je torej treba razlikovati predmet vključevanja različnosti [kaj je tisto, kar vključujemo], subjekt vključevanja različnosti [kdo je izpostavljen različnosti] in objekt vključevanja različnosti [kaj se vključuje]. Hkrati je treba izpostaviti tudi kontekst spoprijemanja z različnostjo [bogatot, enakomernost in oddaljenost] ter dva možna načina vključevanja različnosti, in sicer [i] izpostavljanje različnosti ter [ii] izpostavljenost različnosti. Ključni vidik vključevanja različnosti v proces vzgoje in izobraževanja je torej prav določitev položaja, ciljev in utemeljitve vzgoje in izobraževanja mladih za spoznavanje in spoštovanje drug drugega kot svobodnih in enakih članov politične skupnosti.

4. ZAKLJUČEK

Če se javno šolanje v sodobni pluralni družbi na politični ravni sooča z zahtevo, kako uspešno krmariti med varovanjem *različnosti* in spodbujanjem *enotnosti*, je teoretična podlaga te problematike veliko zahtevnejša in zelo raznovrstna, saj se nanaša na artikulacijo dveh idealov sodobne pluralne družbe, in sicer, kako povezati demokratični ideal državljanske enakosti z liberalnim idealom enakosti spoštovanja. Teoretična raznovrstnost ter praktična neposrednost in aktualnost vprašanj o vključevanju različnosti v proces vzgoje in izobraževanja torej potrjujejo, da problemi in izzivi, s katerimi se srečujemo na tem področju, niso preprosti in enoznačni.

Uskladitev zahtev po zagotavljanju enakosti in enotnosti ter sprejemanju, vključevanju in spoštovanju različnosti je torej tako *težavno* kakor tudi *nujno*, saj imajo posamezne politike in strategije vključevanja različnosti, ki naj bi popravile in odpravile pomanjkljivosti in nepravilnosti na pravicah utemeljenega pojmovanja državljanske enakosti lahko tudi več negativnih stranskih učinkov. Sodobne razprave na širšem področju teorije državljanstva tako ostajajo pred izzivom, kako uskladiti zahtevi po zagotavljanju enakosti ter sprejemanju in spoštovanju različnosti, saj na eni strani sprejemanje, vključevanje in spoštovanje različnosti

pomembno prispevajo k bogatenju družbe in krejitvi kulturne vrednosti posameznikov, medtem ko lahko na drugi strani sprejemanje in vključevanje različnosti predstavlja [potencialni] problem, ki ima lahko različne negativne vplive tako na zagotavljanje enakosti kakor tudi na spoštovanje posameznikov. Prav zaradi tega je pozornost snovalcev politik, raziskovalcev in praktikov usmerjena v podrobnejšo določitev razmerja med zahtevo po zagotavljanju enakosti na eni strani in zahtevo po sprejemanju in spoštovanju različnosti na drugi ter s tem povezano vzgojo mladih za spoznavanje in spoštovanje drug drugega kot svobodnega in enakega posameznika politične skupnosti. Ključni vidik je zato določitev položaja, ciljev in utemeljitve povezanega programa vključevanja različnosti v proces vzgoje in izobraževanja.

Viri in literatura:

- Ajegbo, Keith (2007). *Curriculum Review: Diversity and Citizenship*. London: Department for Education and Skills.
- Allport, Gordon (1954). *The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Archard, David (2003). Citizenship Education and Multiculturalism. V: A. Lockyer, B. Crick & J. Annette (eds.), *Education for Democratic Citizenship: Issues of Theory and Practice*, str. 89–102. London: Ashgate.
- Banks, James A. (ur.) (2004). *Diversity and Citizenship Education: Global Perspectives*. San Francisco: Jossey Bass.
- Banting, Keith & Kymlicka Will (eds.) (2006). *Multiculturalism and the Welfare State: Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Barry, Brian (2001). *Culture and Equality*. Cambridge: Polity Press.
- Berkowitz, Peter (1999). *Virtue and the Making of Modern Liberalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Blum, Lawrence (2004). Stereotypes and Stereotyping: A Moral Analysis. *Philosophical Papers*, 33, 3, str. 251–290.
- Cohen, Joshua, Matthew, Howard & Nussbaum, Martha C. (eds.) (2003). *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton: Princeton University Press.
- Dagger, Richard (1997). *Civic Virtues: Rights, Citizenship and Republican Liberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Deveaux, Monique (2000). *Cultural Pluralism and Dilemmas of Justice*. Itacha and London: Cornell University Press.
- Deveaux, Monique (2009). *Gender and Justice in Multicultural Liberal States*. Oxford: Oxford University Press.
- Eisenberg, Avigail (2009). *Reasons of Identity: A Normative Guide to the Political and Legal Assessment of Identity Claims*. Oxford: Oxford University Press.
- Feinberg, Walter (1998). *Common Schools/Uncommon Identities: National Unity & Cultural Difference*. New Haven: Yale University Press.
- Fricker, Miranda (2007). *Epistemic Injustice: Power & the Ethics of Knowing*. Oxford: Oxford University Press.
- Fullinwider, Robert K. (ur.) (1996). *Public Education in a Multicultural Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Galeotti, Anna Elisabetta (2002). *Toleration as Recognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Galston, William A. (2002). *Liberal Pluralism: The Implications of Value Pluralism for Political Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Galston, William A. (2005). *The Practice of Liberal Pluralism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gutmann, Amy (1993). The Challenge of Multiculturalism in Political Ethics, *Philosophy and Public Affairs*, 22, 3, str. 171–206.
- Gutmann, Amy (ur.) (1997). *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton: Princeton University Press.
- Kelly, Paul (ur.) (2002). *Multiculturalism Reconsidered: Culture and Equality and its Critics*. Cambridge: Polity Press.
- Kiwan, Dina (2007). *Education for Inclusive Citizenship*. London: Routledge.
- Kukathas, Chandrag (1992). Are There Any Cultural Rights? *Political Theory*, 20, str. 105–139.
- Kukathas, Chandran (2003). *The Liberal Archipelago: A Theory of Diversity and Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press.

- Kymlicka, Will (2001). *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Laegaard, Sune (2005). On The Prospects for a Liberal Theory of Recognition. *Res Publica*, 11, str. 325–348.
- Levinson, Sanford (2003). *Wrestling with Diversity*. Durham, NC: Duke University Press.
- Levy, Jacob T. (2000). *The Multiculturalism of Fear*. Oxford: Oxford University Press.
- Macedo, Stephen J. (2000). *Diversity and Distrust: Civic Education in a Multicultural Democracy*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- McLaughlin, Terence H. (1992). Citizenship, diversity and education: a philosophical perspective, *Journal of Moral Education*, 21, 3, str. 235–50.
- Modood, Tariq (2007). *Multiculturalism: A Civic Perspective*. Cambridge: Polity Press.
- Okin, Susan M. (1994). Political Liberalism, Justice and Gender, *Ethics*, 105, str. 23–43.
- Okin, Susan M. (1998). Feminism and Multiculturalism: Some Tensions, *Ethics*, 108, 4. str. 661–684.
- Okin, Susan M. (1999). Is Multiculturalism Bad For Women? V: J. Cohen, M. Howard and M.C. Nussbaum (eds.), *Is Multiculturalism Bad for Women?*, str. 9–24. Princeton: Princeton University Press.
- Parekh, Bhikhu (2000). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. New York: Palgrave.
- Phillips, Anne (2007). *Multiculturalism without Culture*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. (2006). *E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century*. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30, 2, str. 137–174.
- Rawls, John (1993). *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Raz, Joseph (1994). *Ethics in the Public Domain: Essays in the Morality of Law and Politics*. Oxford: Clarendon Press.
- Reich, Rob (2002). *Bridging Liberalism and Multiculturalism in American Education*. Chicago: Chicago University Press.
- Sardoč, Mitja (ur.) (2010). *Toleration, Respect and Recognition in Education*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Shachar, Ayelet (2001). *Multicultural Jurisdictions: Cultural Differences and Women's Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Song, Sarah (2007). *Justice, Gender and the Politics of Multiculturalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spinner-Halev, Jeff (2000). *Surviving Diversity: Religion and Democratic Citizenship*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Tamir, Yael (1993). *Liberal Nationalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Tamir, Yael (ur.) (1995). *Democratic Education in a Multicultural Society*. Oxford: Blackwell.
- Taylor, Charles (1997). The Politics of Recognition. V: A. Gutmann (ur.), *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, str. 25–74. Princeton: Princeton University Press.
- Young-Bruehl, Elisabeth (1998). *The Anatomy of Prejudice*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Young, Iris Marion (1990). *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.
- White, Patricia (1996). *Civic Virtues and Public Schooling*. New York: Teachers College Press.